

Barbu ȘTEFĂNESCU, *Între pâini*. Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2012, 645 p.

Lucrarea *Între pâini* constituie ultima contribuție istoriografică majoră a istoricului orădean Barbu Ștefănescu (1953-2013), fost profesor universitar și prorector al Universității din Oradea, un reputat specialist al istoriei rurale în Transilvania. Profesorul Ștefănescu a fost autorul sau coautorul a încă opt lucrări științifice de anvergură dedicate istoriei rurale, între care am putea aminti *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, publicată la Editura Fundației Culturale „Cele trei Crișuri” în anul 1995, *Lumea rurală din Crișana între Ev Mediu și Modern*, apărută în anul 1998 la Editura Universității din Oradea, *Sociabilitate rurală, violență și ritual*, tipărită la aceeași editură în anul 2004. Ultima sa lucrare, care face obiectul recenziei de față, a fost lansată postum în data de 27 martie 2013 în cadrul unei ceremonii de comemorare la care au participat specialiști din întreaga țară, între care putem aminti numele acad. prof.univ. dr. Ioan Aurel Pop, rectorul Universității „Babeș-Bolyai”, prof. univ. dr. Toader Nicoară, prof. univ. dr. Alexandru Florin Platon, prof.univ. dr. Aurel Chiriac etc.

Voluminoasa lucrare a istoricului Barbu Ștefănescu începe cu un argument masiv în favoarea reorientării istoriografice spre lumea rurală, pe motiv că abandonarea acestui subiect de către istoriografia română s-a făcut prematur și încă sunt multe aspecte de cercetat. Titlul lucrării reprezintă denumirea pe care o dădeau țăranii din Beiuș perioadei dintre două recolte, prin termenul *pâne* fiind desemnată hrana rezultată dintr-o mare gamă de cereale păioase (grâu, secară, orz, ovăz). Această perioadă era plină de tensiune pentru indivizi, datorită pericolului ca noua recoltă să nu satisfacă necesitățile de hrană ale noului an. Lucrarea se prezintă ca fiind dedicată acestor actori tăcuți și multă vreme ignorați ai vieții omenești care sunt cerealele ce au constituit baza alimentară a oamenilor în toate epocile istorice și a căror importanță este atestată de numeroase surse istorice (însemnări pe cărți bisericești) sau folclorice. De asemenea, autorul și-a propus să acorde o atenție specială mentalităților colective din lumea rurală, unde fiecare gest legat de procurarea hranei (aratul, semănatul, culesul etc.) era profund ritualizat, practicile magice de sorginte precreștină supraviețuind până în zilele noastre, de cele mai multe ori în paralel cu creștinismul și învățăturile Bisericii.

Intervalul cronologic ales pentru această cercetare este limitat între secolul al XVII-lea și secolul al XIX-lea; între debutul interesului acordat românilor de către autoritățile calvine și mai târziu catolice din Transilvania și schimbările aduse în plan social și mental de desființarea iobăgiei și împrăștierea țăranilor (1854).

Avem în față o lucrare profund tributară Școlii Analelor, autorul dovedind o foarte bună cunoaștere a corifeilor acestei direcții istoriografice. Vom regăsi în paginile acestei cercetări referiri la cei mai importanți dintre ei, precum Marc Bloch, Philippe Aries, Fernand Braudel, Pierre Chaunu, Emmanuel Le Roy Ladurie, Robert Muchembled etc.

Primul capitol, intitulat *Lumea rurală, între istorie și antropologie culturală*, se dorește a fi unul de metodologie, în care regretatul autor a pledat pentru interdisciplinaritatea necesară studiului lumii rurale. Istoricul a propus o nouă denumire pentru demersul său, aceea de *istorie antropologică*, în locul denumirii consacrate de *antropologie istorică*, pentru a exprima mai bine influența evenimentelor de natură politică asupra acestei lumi aparent imobile. Sunt detaliate și foloasele pe care le aduc în această cercetare contribuțiile venite dinspre etnologie (autorul a folosit numeroase astfel de lucrări), sociologie sau antropologie, aceste perspective fiind considerate obligatorii pentru reușita unui demers de acest tip.

Capitolul secund prezintă *satul românesc supus presiunii schimbării*, aduse de curentul raționalist al secolelor XVII-XVIII, prin intermediul religiei calvine, ai cărei reprezentanți fac pentru prima dată presiuni asupra autorităților pentru eradicarea „idolatriei” și „superstițiilor” din lumea rurală românească, și ulterior prin autoritățile habsburgice catolice care au încercat să disciplineze religiozitatea românească

în spiritul conciliului de la Trento. În paralel cu modernizarea Transilvaniei, care debutează în secolul al XVIII-lea, are loc și o ofensivă a Bisericii Greco-Catolice contra superstițiilor și ritualurilor precreștine, în tradiția tridentină. La Blaj s-a format o generație de cărturari dedicați emancipării poporului pe cale iluministă (Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu, Ion Budai-Deleanu), care la rândul ei condamnă ritualismul și magia excesivă din lumea satelor. În ciuda acestor eforturi, a devenit repede foarte clar că Biserica nu a putut constitui unica sursă de autoritate din comunitățile rurale, iar încercările de imixiune a statului în tradiția religioasă a țăranilor s-au lovit de cele mai multe ori de refuzuri violente. Statul a încercat să reglementeze aspecte ale vieții private, precum interzicerea divorțurilor (sub Iosif al II-lea în anul 1786), reforme fiscale pentru creșterea nivelului de trai, încurajarea școlarizării tinerilor etc. Această implicare vine odată cu revalorizarea țăranului de către iluminiști, în care aceștia văd un contribuabil și un om dator să își caute fericirea și împlinirea în lume.

Al treilea capitol prezintă mecanismele rezistenței lumii rurale în fața acestor presiuni, care nu au schimbat multe aspecte legate de viața țăranului. Problema hranei și a perioadei dintre pâini a rămas, după cum a demonstrat autorul, aproape neschimbată. Biserica, deși era văzută de stat ca un agent al său în modernizare, nu reușește să-și asume decât foarte dificil acest rol și într-o mică măsură. Istoricul a demonstrat cât de firavă era granița dintre preot și magician în lumea rurală românească, ceea ce explică păstrarea multă vreme a superstițiilor. Ideea generală a acestui capitol este că elementele de modernitate au pătruns selectiv în comunitățile rurale, în foarte mult timp, fiind nevoie uneori de situații de criză pentru a se materializa (cazul bunăoară al schimbărilor din alimentație).

Al patrulea capitol, *Timp și temporalități*, reprezintă încercarea ambițioasă a istoricului de a clasifica valorile multiple pe care timpul le avea pentru țăranul român al epocii moderne. Sunt surprinse aici fascinante contradicții, precum cea dintre timpul mitic al țăranului, depersonalizat, și timpul istoric, al evenimentelor care îi traversează orizontul. Timpul muncii este pus în opoziție cu timpul festiv al sărbătorilor, pe care statul a încercat să-l ordoneze (sub forma, de exemplu, a reducerii numărului de sărbători religioase la ortodocși de la 73 la 42 între 1675-1700), întrucât însemna o întrerupere a muncilor. Autorul a pus în mod just și *timpul țărănesc* în opoziție cu *timpul seniorial*, demonstrând pe baza unei solide documentații de arhive această concurență între zilele pe care le putea munci în folosul său și cele pe care le datora stăpânului, în sezoanele de vârf ale muncii (la semănat și cules). Acest demers scoate în evidență fragilitatea economică și juridică a țăranului, care făcea imposibilă o autogestiune a timpului. Aceste lucruri se vor modifica încet, în timp, odată cu primele măsuri ale statului de protecție a țăranului, care capătă dreptul de a se plânga de condițiile sale. Cunoașterea drepturilor are loc lent, însă se va dovedi o armă eficientă contra abuzurilor.

O dimensiune foarte importantă pe care lucrarea o pune în evidență este cea a grijilor față de viitoarea hrană, care sunt foarte acute în perioada dintre pâini (sau a sudurii). Dependența țăranilor față de pământul pe care îl lucrau era deosebit de mare, iar circulația mărfurilor se făcea cu dificultate în secolele XVII-XVIII, astfel că de cele mai multe ori întregul stoc de hrană al țăranului se găsea pe ogorul său. Principala sa grijă era păstrarea unei părți cât mai mari din recolta precedentă, pentru a nu rămâne fără hrană pentru sine și animalele sale înainte de recolta nouă. Calamitățile naturale puteau fi depășite dacă rămâneau la stadiul de accidente, însă repetarea lor pe parcursul unor ani consecutivi ducea la foamete, marele coșmar al lumii țărănești, foarte greu de depășit. Autorul a pus foarte bine în evidență acest mecanism de producere a unei catastrofe, studiind creșterile prețurilor la cerealele vitale, rolul condițiilor de mediu, al factorilor politici, luând ca studiu de caz Marea Foamete din anii 1813-1817 (tratată monografic de istoricul Ioan Ciorba).

Perioada sudurii putea fi agravată de epidemii, precum ciuma bubonică (cel mai important flagel până în secolul al XIX-lea, cu mici focare chiar și în timpul Marii Foamete), holera (după 1830), scorbutul, variola etc. Istoricul a arătat în detaliu cum se implica statul în controlul epidemiilor și a acordat o atenție deosebită efectelor pe care acestea le-au avut asupra lumii țărănești.

Sudura devine mai dificilă datorită creșterii masive de populație care are loc în secolul al XVIII-lea în toată Europa (aspect analizat de autor într-un subcapitol), precum și datorită dificultăților tehnice cu care se confruntau țăranii: culturile dezordonate, plugul rudimentar, dificultatea de a avea un număr suficient de mare de animale de tracțiune, care constituiau o valoare prețioasă, dar erau consumatoare importante și prin urmare un concurent la hrană în perioadele de criză. Aspectele sociale precum dijma

datorată seniorului putea prelungi sudura, întrucât recolta nu putea fi transportată până după îndeplinirea acestei redevențe (ceea ce lăsa loc la numeroase abuzuri).

Războiul și soldații erau un factor extrem de amenințător pentru țărani, deoarece puteau însemna o secătuire rapidă a resurselor sau creșterea foarte mare a poverii fiscale, ceea ce agrava până la catastrofă situația țăranului. Astfel de exemple sunt numeroase, istoricul ilustrând cu multă erudiție rolul factorului militar în declanșarea Marii Foamete, în contextul războaielor antinapoleoniene. Încartiruirile de soldați cu diverse privilegii erau o povară grea pentru comunitatea care trebuia să-i întrețină și să suporte un număr mare de abuzuri și stricăciuni ale armatei disciplinate superficial.

Factorii religioși din timpul perioadei dintre pâini sunt analizați cu atenție. Această perioadă presupunea trei posturi anuale: Postul Paștelui, Sâmpetrului și Sântămăriei, care accentuau prin interdicțiile alimentare slăbiciunea fizică a țăranilor. În timpul Marii Foamete, dar și cu alte ocazii, Bisericele românești au trebuit să intervină pentru a ridica unele interdicții alimentare. Posturile duse până la extrem au fost criticate de către unii iluminiști, precum Samuil Micu, însă aceste critici nu au avut ecou în conservatoarea lume rurală.

Al cincilea capitol, intitulat *Muncile sudurii*, trece în revistă activitățile pe care le desfășurau țăranii în funcție de anotimpuri: cele cu caracter artizanal în lunile de iarnă, debutul muncilor agricole primăvara și descrierea lor amănunțită (autorul insistând aici pe ideea că munca agricolă nu este pentru acești oameni o meserie oarecare, ci este percepută ca o relație a lor cu ierarhiile din jur, atât divine cât și seculare). Pe măsură ce se înaintează în timp spre limita superioară a cercetării, autorul realizează că meseriile cu caracter comercial câștigă teren, iar țăranii au devenit tot mai conștienți de utilitatea banilor.

Cel din urmă capitol, *Măsuri de securizare a sudurii*, este de departe și cel mai întins (având peste 300 de pagini) și tratează complexa problemă a adaptării țăranului la rigurile mediului său, ceea ce Fernand Braudel numea o *etică a supraviețuirii*. Acest capitol final începe cu o analiză a agriculturii de subsistență, care includea, pe lângă grâul atât de valorizat pe plan simbolic, și „locotenenții” săi, precum alacul, secara, porumbul, meiul, orzul, ovăzul. Făinile acestor cereale erau amestecate în timpul crizelor, pentru a se obține un nivel caloric cât mai ridicat. Porumbul a fost tot timpul considerat inferior grâului, deși au existat perioade când comunități întregi cultivau în totalitate doar porumb, pentru că nu era supus dijmii. Cultura cartofului s-a introdus cu dificultate datorită puternicelor tabuuri legate de acest aliment subpământean, fiind necesară atât intervenția statului prin ordine, cât și a Bisericii prin circulare. O mare contribuție la generalizarea cultivării cartofului au avut-o evenimentele anilor 1813-1817, când comunități întregi au fost în pericol de a muri de foame și mentalitatea țărănească a devenit mai maleabilă.

Țăranul s-a adaptat la crizele sudurii prin diversificarea alimentației, ceea ce a dus la o mai bună pregătire a organismului său în fața unei crize alimentare. Istoricul Barbu Ștefănescu a consacrat aici un subcapitol diversificării hranei și introducerii legumelor în alimentație. Astfel au apărut ca alimente curente consumate: fasolea, varza, dovleacul și floarea soarelui, fructele uscate ori vinul. Bovinele și ovinele contribuiau la alimentație prin produsele lactate, porcinele reprezentau cea mai mare sursă de carne și grăsime a unei gospodării. Vitele de povară erau cruciale pentru muncile agricole ale țăranului sau pentru robotă, în vreme ce porcii se bucurau de marele avantaj că își puteau lua hrana din natură, vara iarbă și iarna jir, pentru cel din urmă fiind necesară autorizația seniorială.

Autorul a relevat în planul mentalității rurale importanța mare a cumpătării, în drămuirea atentă a resurselor gospodăriei pentru a ține cât mai mult. În vederea obținerii de noi venituri, existau câteva metode, precum: practicarea unui meșteșug și vânzarea de produse la târgurile locale, angajarea în manufacturi (istoricul a acordat aici o atenție specială fierăriei de la Briheni), participarea la muncile agricole sezoniere ca salariați agricoli (îndeosebi cei cărora le lipsea pământul). O altă trăsătură a mentalității rurale ținea de o anumită înclinație spre evazionism, precum sustragerea pe cât posibil de la normele de robotă, încercarea de păstrare a cât mai mult din produse, braconajul etc. Această atitudine a fost foarte incriminată de nobili, contribuind la conturarea unor clișee negative despre români.

În lipsa unor plante comestibile în vremuri de foamete, țăranul recurgea la alimente de înlocuire precum cereale insuficient coapte, urzici, hamei, lobodă, ștevie, leurdă. Criza a determinat nu de puține ori și izbucniri de violență asupra convoaielor care transportau cereale sau a unor nobili pe care comunitatea îi considera responsabili de năpasta ivită.

Susținerea spirituală, venită de la Dumnezeu prin intermediul Bisericii, și solidaritatea din comunitate erau reperele în jurul cărora se contura rezistența în fața catastrofelor. Pentru a explica aceste lucruri, autorul a recurs la numeroase lucrări de etnologie, care reconstituie orizontul mental al țăranului și explică atitudinea lui în fața sărbătorilor, dar și față de actele și gesturile ce țin de recoltă: arat, semănat, cules, față de care există tradiții specifice fiecărei zone.

Solidaritatea umană se construia în jurul sărbătorilor și al evenimentelor importante din viața unei familii (nuntă, botez, înmormântare). Apelul lui Barbu Ștefănescu la etnologie a permis reconstituirea acestor solidarități prin revelarea tradițiilor respectate de toți, a complexelor ritualuri ce însoțeau principalele evenimente din viața omului. Istoricul a oferit importante informații asupra formelor de sociabilitate ale tinerilor: ceata de feciori rezervată băieților, cu reguli de funcționare deosebit de complexe și cu un anumit rol juridic, reprezentat de *perindelele* care supuneau oprobriului comunității pe cei care au încălcat grav anumite cutume; *goghia* sau *drăgaica* în care se grupau fetele și obiceiul frăților de cruce.

Târgul a devenit o prezență tot mai puternică în viața țăranului odată cu trecerea timpului și cu avansul spre secolul al XIX-lea, reprezentând un loc de întâlnire a țăranilor unii cu alții, dar și cu autoritatea statului.

Lucrarea regretatului istoric Barbu Ștefănescu este solid documentată și aduce o serioasă contribuție istoriografiei române. Pentru facilitarea unei reveniri, cartea conține și un index al toponimelor și antroponimelor, precum și o listă foarte importantă cu unitățile de măsură ale vremii, convertite în cele pe care le folosim astăzi. Autorul a dovedit o foarte bună cunoaștere a bibliografiei temei, atât românești, cât și din alte istoriografii, ceea ce l-a ajutat să stabilească similitudini și deosebiri față de alte spații. Considerăm că această lucrare este un instrument indispensabil pentru o bună cunoaștere a istoriei rurale românești și o recomandăm cu căldură tuturor celor interesați de acest domeniu.

Antonio Faur

Ana Victoria SIMA, *Affirming Identity. The Romanian Greek-Catholic Church at the Time of the First Vatican Council*, Milano, Vita e Pensiero, 2013, 442 p.

Sunt deosebit de bucuros că am onoarea să prezint cartea doamnei conferențiar Ana Victoria Sima, *Afirmarea identității*, o sinteză privind relațiile Sfântului Scaun cu Biserica greco-catolică românească în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai exact de la înființarea Mitropoliei unite în 1853 până la cel de-al II-lea Conciliu provincial organizat în 1900. Este o perioadă complexă ce stă sub semnul eforturilor ierarhiei românești de organizare a provinciei unite și de afirmare a identității răsăritene și a tentativelor Scaunului apostolic de a alinia noua provincie la dogmele Conciliului tridentin și la politica centralizatoare și uniformizatoare promovată de papa Pius al IX-lea.

Sunt bucuros pentru că Ana Sima a muncit foarte mult la acest proiect științific, subiectul tezei sale de doctorat, un subiect ambițios care nu s-a mai abordat în istoriografia Bisericii greco-catolice decât secvențial și fără o viziune de ansamblu asupra unei jumătăți de secol din istoria Bisericii unite românești. Cartea, în fapt, este o sinteză a istoriei relațiilor acestei biserici cu Sfântul Scaun în perioada de dinainte, din timpul și de după conciliul Vatican I. Este o sinteză ce valorifică practic tot ce s-a scris despre Biserica greco-catolică românească din această perioadă, despre bisericile orientale aflate în comuniune cu Roma, dar și un bogat material arhivistic descoperit în premieră, cea mai mare parte, în arhivele pontificale, în arhivele din țară ce conservă izvoare relative la Biserica greco-catolică. Documentarea arhivistică este una de excepție, ce conferă originalitate și inedit, este rezultatul multor ani de cercetare în țară sau la Roma, este expresia unui profesionalism desăvârșit ce caracterizează toate publicațiile doamnei Sima, un tânăr istoric ajuns la maturitatea exprimării sale științifice.

Dincolo de valoarea documentării, am reținut concepția și metoda ingenioase, schema clară, logica în care a turnat informația, oferind un elaborat convingător prin demonstrația riguroasă cu care își susține punctele de vedere. Cartea ne prezintă metoda de cercetare, sursele acesteia, bibliografia, pentru ca să înceapă demersul restitativ cu prezentarea ecleziologiei care a stat la baza raporturilor Sfântului Scaun cu bisericile orientale și cele unite, a tendinței suveranului pontif de a le alinia la modelul latin.

Trei teme mari dezvoltă cartea, care de fapt acoperă toată problematica lucrării: raporturile Sfântului Scaun cu Biserica unită, delimitate corect în două etape distincte - una de la 1853 până la moartea mitropolitului Șulufiu și denunțarea Concordatului încheiat de Austria cu Scaunul apostolic de Ungaria (1867) și apoi de Austria (1870), într-un context nou al relațiilor dintre biserică și stat după instaurarea dualismului, o perioadă controversată, marcată de dispute privind organizarea mitropoliei române; – a doua etapă, de la denunțarea Concordatului la cel de-al treilea conciliu provincial.

A doua mare temă abordată o reprezintă problemele divergente dintre ierarhia românească și Scaunul apostolic, care priveau instituțiile Bisericii unite: mitropolia, episcopia, capitulul, sinodul, tribunalele ecleziastice, căsătoria, divorțul, aspecte ale credinței ș.a.

A treia temă importantă prezintă în premieră, într-o privire generală, inițiativele luate de Scaunul apostolic în favoarea Bisericii române unite în vederea consolidării și transformării ei într-un model ecleziologic pentru alte biserici unite din monarhia danubiană.

Remarc titlul fericit ales pentru carte: *Afirmarea identității*, deoarece în toată această perioadă de jumătate de secol Biserica unită românească a fost constant preocupată de afirmarea identității sale orientale, aceasta este ideea, firul roșu care străbate demonstrația doamnei Sima, realizată cu inteligență, cu subtilitate interpretativă. Efortul ierarhiei în acest sens s-a întâlnit cu politica papalității de centralizare, uniformizare și de aliniere la modelul tridentin, ceea ce a generat atitudini de rezistență mai ales din partea mitropolitului Alexandru Sterca Șulufiu, la care s-au adăugat imixtiunile statului în treburile bisericii românești după Concordatul din 1855. Cele mai mari controverse s-au înregistrat în problemele matrimoniale, deoarece legislația civilă a impus desființarea unor vechi norme, tradiții și instituții din biserica orientală, înlocuite cu cele latine. Rezistența ierarhiei românești față de tendințele Scaunului apostolic de a organiza mitropolia românească după modelul tridentin a avut la bază modelul conciliului de la Ferrara-Florența, potrivit căruia comuniunea cu Roma nu trebuia să anuleze patrimoniul lor oriental. Din această dispută a rezultat un compromis între pozițiile celor două părți, marcat de cedări de ambele părți. Sfântul Scaun a alternat intervențiile ferme cu măsuri menite să câștige încrederea și colaborarea ierarhiei românești. Un exemplu în acest sens îl oferă misiunea apostolică venită în 1858 în Transilvania și recomandările făcute de Sfântul Scaun mitropolitului pe baza rapoartelor întocmite de teologii din această misiune.

Cea de-a doua etapă în evoluția raporturilor dintre Biserica română unită și Sfântul Scaun a stat sub semnul reglementărilor constituționale menite să desăvârșească organizarea și funcționarea provinciei românești. Aceasta a început în 1872, când primul conciliu provincial al Bisericii române unite a redactat decretul ce a devenit normă pentru organizarea viitoare a disciplinei. Revizuirea la Roma a decretelor a durat 9 ani, deoarece conciliarii au ținut să sublinieze în actele conciliare că unirea Bisericii românești cu Sfântul Scaun a fost de natură dogmatică, așa cum a fost definită la Florența și cum biserica românească susține în continuare, ca și restaurarea vechilor instituții, a ritului și disciplinei. Și în acest caz poziția Bisericii românești era în contradicție cu politica Romei de aliniere la normele latine. Și în acest caz s-a ajuns la un compromis. Dată fiind misiunea bisericilor unite de extindere a catolicismului în alte regiuni ale Răsăritului, la Roma s-a adoptat o cale de mijloc: decretul Conciliului să răspundă preceptelor majore ale dogmei latine, pe de altă parte să nu îndepărteze vizibil uniții de instituții, disciplina și ritul creștinătății răsăritene, în mijlocul căreia viețuiau. Revizuite și reformulate, decretul primului Conciliu ilustrează și de această dată compromisul.

Decretul primului Conciliu au fost completate cu cele ale Conciliului II provincial din 1882, care conțin norme de procedură juridică. Cu intrarea lor în vigoare se încheia o etapă decisivă din istoria Bisericii române unite în care s-a definitivat organizarea instituțională și constituțională a sa, desăvârșită în 1900, la al treilea conciliu provincial, când biserica celebra 200 de ani de la unirea cu Roma. A fost o bună ocazie de a reafirma comuniunea ei cu Biserica romană, uniunea dogmatică deplină și conservarea vechii moșteniri răsăritene. Organizarea mitropoliei române unite s-a desăvârșit cu decretul celor trei sinoade, astfel încât, spune foarte bine autoarea: „Biserica unită intră în secolul XX cu o organizare internă și constituțională încheiată, cu identitatea bine definită și cu o individualitate distinctă.”

Sfântul Scaun a intervenit de repetate ori pe lângă guvernul austriac și apoi ungar pentru ameliorarea situației materiale a Bisericii unite. Puterea civilă s-a angajat prin Concordatul din 1855 să susțină dotarea materială a episcopilor, salarizarea clerului, parțial îndeplinită. O preocupare majoră a Scaunului apostolic au constituit-o îmbunătățirea educației clerului, ridicarea nivelului intelectual prin burse de studii în colegiile pontificale de la Roma pentru eparhiile românești, prin demersuri repetate pe lângă autoritățile statului să înființeze seminarii în fiecare episcopie sufragănă și să le susțină financiar. Și acest deziderat a fost doar parțial realizat prin înființarea seminarului de la Gherla.

O altă problemă care a preocupat Scaunul apostolic a fost restaurarea ordinului călugăresc bazilitan, grav afectat de reformele iosefine. Deși la Roma s-a hotărât încă din 1858 refacerea ordinului, iar episcopul unit de Eperjes a formulat chiar un proiect în acest sens, nici acest deziderat nu s-a realizat.

Un obiectiv major al Sfântului Scaun a fost consolidarea și extinderea unirii religioase, care a făcut obiectul unui proiect pontifical bazat pe raportul lui Joseph Fessler, membru al misiunii apostolice în Transilvania din 1858, prezentat în lucrare pe baza originalului descoperit la Roma.

Este imposibil a descrie complexitatea problematicii abordate de Ana Sima, multitudinea ideilor noi pe care le avansează în perimetrul cercetării. Este o lucrare temeinică, interesantă, apreciată de cei ce cunosc problematica aceasta, așa menționa numai aprecierile profesorului Cesare Alzati de la Universitatea catolică din Roma, un foarte bun cunoscător al bisericilor românești și un mare specialist în istorie ecleziastică, cel care semnează prefața acestei cărți, o excelentă pledoarie pentru rolul bisericilor orientale în comuniune cu Roma, al celor greco-catolice la dialogul ecumenic, la relațiile dintre Roma și Orient. Ana Sima a mai scris și alte studii sau cărți, cum au fost *O episcopie și un ierarh* sau *Vizitele nunțiilor apostolici venezi în Transilvania (1855-1868)*, dar aceasta le întrece pe toate, dovadă că a fost publicată la prestigioasa editură „Vita e Pensiero” din Milano într-o superbă ediție în limba engleză, în traducerea remarcabilă a doamnei Carmen Veronica Borbely. Cred că Ana Sima este primul istoric român care publică la această editură, ceea ce nu poate fi decât o mândrie și pentru Universitatea noastră.

Nicolae Bocșan

Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919), vol. I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, colaboratori: Mihaela Bedecan și Ionela Moscovici, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012; **vol. II: Memoriile lui Pavel Jumanca**, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, colaborator: Ionela Moscovici, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013.

Împlinirea în acest an, 2014, a unui secol de la izbucnirea Marelui Război oferă întregii umanități prilejul unei necesare rememorări, al unei analize lucide a propriei conștiințe și al evaluării impactului unui eveniment de o asemenea amploare asupra a milioane de ființe omenești precum și asupra configurației geopolitice a continentului european cu deosebire, refăcută la masa tratatelor de pace de după război, cu luarea în considerare a principiului autodeterminării popoarelor. Sub aspect istoriografic, centenarul Primului Război Mondial constituie pentru istorici un îndemn și un stimulent de a proceda la reconsiderări și reevaluări, la analize asupra fenomenului și, nu în ultimul rând, la întregirea corpusului de surse privitoare la perioada 1914-1918, prin introducerea de documente inedite în circuitul științific. Un astfel de demers avem plăcerea de a semna în rândurile de față, un proiect editorial de anvergură care dorește să încredințeze tiparului memorialistica bănățeană a Primului Război Mondial.

Suntem în fața unui proiect restitativ de mare amploare, printre cele mai ambițioase din câte cunoaște în prezent istoriografia românească, de aducere la lumină a izvoarelor narative care mărturisesc despre iluziile, dramele, suferințele și împlinirile românești din Marele Război. Acest proiect editorial și istoriografic, intitulat *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, a fost concretizat până acum în două tomuri, cu precizarea că îngrijitorii acestei ediții promit să mai dea la lumină câteva volume în perioada următoare. Inițiatorii acestei frumoase isprăvi istoriografice sunt doi distinși istorici ai moderni tății românești, regretatul Valeriu Leu și profesorul Nicolae Bocșan, care au făcut de-a lungul anilor din

studierea ținutului de baștină al domniilor lor, Banatul, un crez profesional și o opțiune intelectuală. Pentru cei doi istorici, Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, editarea izvoarelor memorialistice a constituit un șantier de cercetare pe care l-au onorat de-a lungul timpului prin lucrări de referință publicate împreună sau în colaborare cu alți contributory. Menționăm în treacăt, în acest sens, volumele dedicate memorialisticii revoluției de la 1848 din Transilvania, publicate în 1986 și 2000, editarea manuscriselor memorialistice și autobiografice rămase dela la episcopul onorific al diecezei Lugojului, Ioan Boroș, începută de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan și finalizată de puțin timp, memorialistica bisericească greco-catolică rămasă de la personalități precum Ioan Vancea, Victor Mihalyi de Apșa și Augustin Bunea, a cărei introducere în circuitul științific, în ultimele două decenii, a fost coordonată în mod nemijlocit de domnul profesor Nicolae Bocșan.

Cele două volume ale lucrării *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, concepută sub forma unei antologii de texte, editează critic însemnări memorialistice rămase de la participanți bănățeni la prima conflagrație mondială, scrise concomitent cu derularea evenimentelor sau la mare distanță de acestea, unele încredințate tiparului, în presa interbelică și în diverse volume, iar altele inedite, identificate în fonduri arhivistice păstrate la filialele bănățene ale Arhivelor Statului. Primul volum este o ediție îngrijită de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, cu colaborarea Mihaelei Bedeccean și a Ionelei Moscovici, și a apărut în 2012 la Presa Universitară Clujeană. În cuprinsul său găsim 25 de texte referitoare la Primul Război Mondial și la Unire, selectate în ordine alfabetică de la A la F, semnate de personaje mai mult sau mai puțin cunoscute astăzi, precum: Petru Albu, Filaret Barbu, Coriolan Băran, Sever Bocu, Valeriu Braniște, Caius Brediceanu, Nicolae Brânzeu, Coriolan Buracu, Aurel Cosma jr., Nicolae Cornean, Octavian Furlunganu și alții. Așa cum rezultă din nota asupra ediției la primul volum, unele dintre aceste texte au reprezentat la origine capitole în volume de memorii cu tentă autobiografică, altele au fost redactate cu titlu special pentru a salva memoria războiului și a Marii Uniri. Textele impresionează prin amploarea și diversitatea informației, prin capacitatea de evocare și rememorare a experiențelor trăite, de la momentele limită, traumatizante, trăite în focul luptelor din linia întâi, sub șarjele de artilerie, până la momentele de calm și seninătate, care se trăiau cu mai multă intensitate decât înainte de război. Relevanța și semnificația acestor elaborate memorialistice poate fi citită și interpretată din varii unghiuri și perspective, ele sunt însă, în ultimă instanță, o cronică a experienței individuale în vreme de război, o saga a unei întâlniri fără precedent, pe care fiecare memorialist o redă în funcție de talent, spirit de observație, nivel de pregătire intelectuală.

Cel de al doilea volum al acestei antologii de memorialistică bănățeană a perioadei 1914-1919 are argumentul omogenității deoarece publică, pe întinderea a peste 665 de pagini, memoriile lui Pavel Jumanca, un învățător din Caransebeș, o personalitate aparte, cu un destin special, care se regăsește în amploarea și consistența mărturiilor așternute în scris. Semnează în calitate de îngrijitor ai ediției, pentru acest al doilea volum, Valeriu Leu, Nicolae Bocșan și Mihaela Bedeccean, la realizarea volumului este menționată de asemenea colaborarea Ionelei Moscovici. Deși prima parte a memoriilor rămase de la Pavel Jumanca au văzut lumina tiparului la Timișoara, în 2011, sub semnătura lui Ovidiu Roșu ca îngrijitor de ediție, ceea ce a mai rămas nepublicat se prezintă sub aspect cantitativ îndeajuns de substanțial pentru a-i determina pe editori să-i alocă în întregime un al doilea volum, care a fost tipărit cu puțină vreme în urmă, spre finalul anului trecut (2013), la Presa Universitară Clujeană. Se cuvine remarcat faptul că autorul acestor însemnări, Pavel Jumanca, se numără printre autorii celor mai voluminoase mărturii memorialistice rămase din vremea Primului Război Mondial, din câte se cunosc până în prezent în istoriografia românească. Caracterul special al acestui text rezidă apoi în natura aparte a experienței trăite de autor. Pavel Jumanca a fost mobilizat în vara anului 1914 în armata austro-ungară, din care a dezertat și a trecut munții în România, unde rămâne până la sfârșitul războiului și lucrează în industria de armament. În România a trăit toate etapele războiului, a surprins atmosfera din țară, din timpul retragerii în Moldova, situația și starea de spirit a voluntarilor ardeleni și bănățeni. Spre sfârșitul conflagrației, a revenit la Caransebeș, unde a fost martor al ocupației militare sârbe și a celei franceze în Banat; prezintă desfășurarea evenimentelor din toamna anului 1918 până în 1922, precum și începutul noilor realități de după război, viața în România Mare.

Acest al doilea volum de memorialistică bănățeană din timpul Marelui Război nu se remarcă numai prin amploarea conținutului și abundența detaliilor, ci și prin calitatea celor scrise de învățătorul

Pavel Jumanca. Memorialistul excelează printr-un fin și deosebit de pătrunzător spirit de observație, prin capacitate de evocare și spirit de sinteză, nu în ultimul rând, printr-o sinceritate și un angajament etic și intelectual deplin în elaborarea discursului memorialistic. Jumanca nu ezită, astfel, să prezinte dificultățile vieții românești din monarhia austro-ungară, dar și problemele cu care se confrunta societatea românească din Vechiul Regat, cu o modernizare incipientă și plină de contradicții. Jumanca nu este un autoreferențial în redactarea însemnărilor memorialistice, relatările centrate pe propria-i persoană se derulează concomitent cu atenția generoasă pe care o acordă realităților sociale și umane pe care le traversează. Găsim în însemnările sale pagini de un vibrant patriotism și idealism politico-național, specific românilor aflați sub o stăpânire străină, care așteptau și își reprezentau realizarea României Mari în termeni aproape religioși, după cum nu are nicio reținere în a înfiera oportunismul, lipsa de caracter a unor semeni, degringolada care a marcat societatea românească ardeleană și bănățeană din primii ani de după război, nu ezită așadar să pună pe hârtie deziluzia și dezamăgirea pe care le-a încercat după 1918 față de atitudini umane și stări de lucruri neconforme cu propriile așteptări, concomitent cu exprimarea sentimentelor de satisfacție pentru împlinirea proiectului politico-național – unirea tuturor românilor. Această privire critică asupra situației sociale și umane din statul român întregit constituie o perspectivă mai rar întâlnită în literatura memorialistică a perioadei, ceea sporește importanța și valoarea istoriografică a însemnărilor așternute pe hârtie de învățătorul bănățean Pavel Jumanca.

Apariția celor două volume de memorialistică îmbogățește, astfel, istoriografia română cu un corpus de surse narrative, o antologie, care ni se înfățișează încă de pe acum ca un proiect editorial de succes, care va continua cu publicarea altor jurnale și memorii având drept autori și protagoniști figuri de români bănățeni prinși în vârtoarea Marelui Război. Pe lângă contribuția lor la mai buna cunoaștere a factologiei războiului, a contextului social și uman din epocă, textele memorialistice reunite în cuprinsul celor două volume oferă un material excelent pentru abordări istoriografice dintre cele mai variate, nu în ultimul rând pentru istoria imaginarului și a mentalităților, pentru abordări specifice domeniului antropologiei culturale. Realizarea editorială pe care o marcăm astăzi are, de asemenea, meritul deloc lipsit de importanță de a contribui la diminuarea unei carențe, a unei evidente rămăneri în urmă a istoriografiei românești în raport cu cele occidentale – în ceea ce privește publicarea surselor primare. Editarea izvoarelor este încă un imperativ și o urgență în istoriografia română a secolului XXI, poate și pentru faptul că, spre deosebire de alte spații culturale, la noi generațiile pozitivistice n-au realizat integral convertirea documentelor din stadiul de fonduri și colecții arhivistice prăfuite, în ediții critice de izvoare de tip *Monumenta Germaniae Historica*.

La capătul acestor considerații, considerăm necesar să remarcăm și să apreciem faptul că cele două volume de memorialistică bănățeană din vremuri de război sunt dedicate memoriei unui mare istoric al Banatului, regretatul Valeriu Leu, plecat prea devreme dintre noi, cel care cu ani în urmă a proiectat împreună cu profesorul Nicolae Bocșan, editarea acestor documente. La sfârșit, dar nu în cele din urmă, doresc să felicit echipa care a trudit la publicarea prezentei ediții, cu urarea de putea duce la bun sfârșit întregul proiect editorial.

Ion Cârja